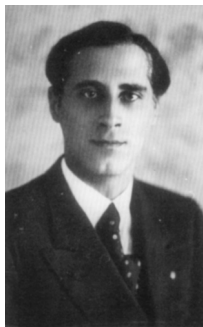

Фото 1942 р., м. Берлін

Юрій КОСАЧ
5 грудня 1908 р. – 11 січня 1990 р.

Тільки частково повернувся творчістю в Україну такий по-справжньому видатний письменник, як Юрій Косач. Людина баламутного, навіть авантюрного складу, бо служив і нацистам, і комуністам, через що ставлення до нього в еміграції було негативне, але його творчість залишилася чистою від ідеологічних передзавзяття і потребує уважного до неї ставлення – це був блискучий майстер історичних оповідань та повістей, романів, п'єс.

Валерій Шевчук

Сергій РОМАНОВ,
кандидат філологічних наук,
Волинський національний
університет ім. Лесі Українки

ЮРІЙ КОСАЧ: ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ НА ТЛІ ЕПОХИ

УДК 821.161.2 311.6.09

У статті подається біографія Ю.Косача й загальна характеристика його творчості. Автор доводить, що літературна спадщина письменника є різномірною і вписується до різних літературних епох.

Ключові слова: ідеологічна зорієнтованість, ідейно-тематична структура художнього викладу, ідейно-формальна еволюція, модерна література, європеїзація, історія повоєнної української літератури на еміграції.

Постать Юрія Косача – письменника, перекладача, критика, літературознавця, художника, громадського діяча, племінника Лесі Українки й нині, коли вже начебто знято всі ідеологічні табу, залишається маловідомою, відтак і маловивченою. Частково це зумовлено й певними суб'єктивно-біографічними чинниками (про що йтиметься нижче), які знеохочували й почасти досі знеохочують дослідників, а також складністю самого об'єкта дослідження. Слід зауважити, що художня й інтелектуальна спадщина майстра – творчий шлях якого охоплює майже сім десятиліть – «розпорошена» по різних країнах і навіть континентах. Також вона є стилістично різномірною і вписується до різних літературних епох. В особі останнього митця славного роду Драгоманових-Косачів українська культура має, без перебільшення, непересічну індивідуальність, автора оригінальних, цілком новаторських для свого часу белетристичних творів, наукових студій, перекладацьких проєктів.

Як свідчать документи, Юрій Косач народився 5 грудня 1908 р. у родинному маєтку в с. Колодяжному. Його дитинство загалом було щасливе й безтурботне: неповторна поліська природа, своєрідне волинське село – це те середовище, в якому виростав майбутній письменник. Десятирічним хлопчиною він їде на навчання до Львівської української академічної гімназії, після закінчення якої вступає на правничий факультет Варшавського університету. На студентські роки припадає й початок громадської та літературної діяльності Ю.Косача. Опинившись у Варшаві, юнак швидко зближується із прогресивною українською молоддю міста. Уже в 1927 р. стає членом товариства «Основа», його обирають секретарем студентської Партії українських

державних націоналістів. Також Косач стає одним із організаторів антипольського руху опору на Волині.

Активна діяльність національних сил не могла не викликати занепокоєння в окупаційній владі. Наприкінці 20-х рр. у поле її зору потрапляє і група волинських юнаків на чолі з Ю.Косачем, якого 12 лютого 1931 р. було заарештовано у Варшаві. Йому інкримінували антидержавну діяльність, що полягала у створенні національних культосвітніх товариств, а головне – належність до УВО (Української військової організації). Наступних вісім з половиною місяців Ю.Косача утримуватимуть у варшавській в'язниці, аж поки не відпустять під заставу. Після виходу з в'язниці він повертається на Волинь. Але перебування на волі тривало недовго. Адже слідство невдовзі отримало інформацію про нібито очікувану зі Львова зброю для терористичних акцій. Як наслідок – у Ковелі й Колодяжному проведено арешти. 4 лютого 1932 р. Ю.Косач удруге опинився за ґратами, цього разу – луцької тюрми.

Лише 4 листопада 1932 р. почалося засідання Луцького окружного суду. Прокурор К.Скорупський виступив зі звинуваченням, в основній частині якого стверджувалася належність підсудних до УВО й підготовка ними збройного повстання на Волині з метою вивести цей край зі складу Речі Посполитої. Як і решта підозрюваних, Ю.Косач винним себе не визнав, наголошуючи на суто мирному, просвітницькому характері своєї праці. Оскільки «мілітарні» пункти складу злочину довести не вдалося, прокурор зосередився на іншій статті звинувачення, переконуючи суд, що «Юрій Косач організував у Ковелі нелегальне «Культурне Товариство», яке мало на меті вивчати українську історію та літературу», але основне (приховане)

завдання було – «виховувати українську молодь в дусі незалежності» [1; Арк. 293]. Зрештою, за вироком суду, Ю.Косач отримав рік ув'язнення, але, зважаючи на те, що він уже відсидів майже півтора року, був звільнений відразу після завершення процесу. Проте це рішення луцького «правосуддя» виявилось неостаточним. Невдовзі справу було передано до Люблінського апеляційного суду, який у квітні 1933 р. затвердив новий вирок, за яким Ю.Косач отримав чотири роки ув'язнення й п'ятирічну поразку в правах. Не чекаючи чергового арешту, він швидко залишив Ковель і на початку травня нелегально перетнув чехословацький кордон. Травнем 1933 р. датується початок його емігрантської одиссеї, яка з невеликими перервами триватиме вже до кінця життя.

Хоча можна сказати, що Юрій Косач як митець став відомим поза межами рідного краю, адже більшість його творів була написана, а нерідко й опублікована за кордоном, перші кроки в літературі він зробив в Україні. Ймовірно, дебюту молодого автора слід уважати оповідання «Червоношкірі й запорожці», опубліковане 1925 р. у пластунському часописі «Молоде життя». Саме на сторінках цього львівського журналу впродовж майже трьох років з'являлися художні твори учня місцевої гімназії Юрка Косача, або пластового розвідника Першого пластунського куреня Орлине Перо. Пізніше молодий письменник друкуватиметься у студентських часописах «Смолоскипи», «Студентський голос», «Студентський вісник».

Свідченням якісно нового етапу творчої еволюції Ю.Косача стала співпраця з «Літературно-науковим вістником» від 1928 р. Однак невдовзі письменник розриває стосунки з цим часописом. А з червня 1929 р. його твори починають регулярно з'являтися в іншому львівському журналі – «Нові шляхи». Свій несподіваний перехід від націоналістичного до прорадянського друкованого органу Ю.Косач пізніше пояснюватиме «виключно літературним характером» співпраці з «Новими шляхами», без будь-якого «політичного наставлення» [2; 4].

Найцікавішими є прозові спроби Ю.Косача, що з'являлися на сторінках обох журналів. Загалом сюжетні, але з відчутним ліричним струменем, за тематикою ці твори відповідають тому художньому напрямку, що його сам автор у супровідному листі до редакції «Нових шляхів» називає «революційною романтикою» [1; Арк. 45]. Тематично Косачева проза кінця 1920–1930-х рр. переважно пов'язана з національно-визвольними змаганнями періоду громадянської війни, а також пізнішою антиокупаційною діяльністю українців. Згодом з'являється й інонаціональне середовище – європейська еміграція. Слід наголосити, що запропоновані письменником «Новим шляхам» художні твори все ж не були виразною апологією комуністичної (інтернаціоналістичної) доктрини, але й не демонстрували зневаги до націоналістичних ідеалів. Щодо мистецької орієнтації Ю.Косача, то варто відзначити безперечний вплив на нього М.Хвильового. Це помітила не лише тодішня критика, а й визнавав сам автор. Опікуючись мистецькою долею талановитого прозаїка, редакція «Нових шляхів» улітку 1931 р. видає першу книжку Ю.Косача – «Чорна пані». А всього через кілька місяців з ініціативи самого письменника майже дворічна співпраця з цим виданням несподівано припинилася.

Після 1933 р., коли Ю.Косач залишив батьківщину і втратив зв'язки із групою радянофілів, його громадська й науково-мистецька праця визначалася переважно особистими поглядами й потребами, істотно не узалежнюючись від якоїсь ідеологічної доктрини, політичної або творчої організації. 1933 р. письменник почав співпрацювати з виданнями, наближеними до націоналістичних кіл – «Самостійною думкою» й «Українським словом». Оприлюднені в названих часописах художні твори Ю.Косача порівняно із творами періоду «новошляхівства» зазнали змін лише в черговій ідеологічній переакцентації з інтернаціонального на національне. Цікавішою і продуктивнішою є творчість митця ліберального спрямування, що належить до цього ж часу. Восени 1933 р. його оповідання «Остання атака» відкрило розділ прози в дебютному числі варшавського квартальника «Ми». 1934 р. позначився поверненням Косача на сторінки львівської періодики. Спочатку це було оповідання «Транспорт на схід» у журналі «Дажбог», а пізніше – публікація у двотижневнику «Назустріч» оповідання з українського минулого «Змія», що здобуло перемогу в редакційному конкурсі новели з сюжетом. Цей твір проілюстрував С.Гординський.

Порівняно з ранніми спробами ці твори Ю.Косача написані на якісно вищому художньому рівні. Це виявилось не лише в технічній майстерності, а й у суттєвому урізноманітненні проблемно-тематичного та формального спектрів. Поряд із поширеними в той час «патріотично-популярними писаннями» для загалу (С.Гординський) письменником вдаються й цілком оригінальні, справді мистецькі речі. А оновлення художнього стилю найвиразніше помітне в розширенні й ускладненні ідейно-тематичної структури художнього викладу. Тепер автор прагне показати не лише героїчну «чисту» боротьбу, акцію, спрямовану на здобуття свободи для загалу ідеалізованими борцями, а й життя звичайної людини з усіма її психологічними колізіями.

Надзвичайно успішним був для Ю.Косача 1934 р. Про це свідчать і виступи в періодиці, і вихід його книжок у Львові. Тут слід назвати перший прозовий твір автора у великому жанрі – історичну повість про декабристів «Сонце в Чигирині», а також прем'єрну, присвячену М.Хвильовому, збірку поезій «Черлень». Саме ці видання Косача в 1935 р. відзначено другою премією львівського Товариства письменників і журналістів ім. І.Франка (ТОПІЖ). У міжвоєнній її вважали найпрестижнішою мистецькою нагородою на Західній Україні та еміграції, її вручали на початку кожного року.

Цікаво, що сам Ю.Косач оцінював власні зусилля в царині поезії доволі скептично: «Вірші мої кепські. Я їх писав завжди лише для себе, у записнику, захоплений, захошений, остовпілий, без правил поезики. Якби не Святослав Гординський, може, не гуляв я зовсім у саді поезії. Прозою можна більше сказати, як віршем, волю читати вірші, ніж писати їх самому» [3; 3]. Однак міжвоєнні літературні оглядачі позитивно сприйняли здобутки Косача-поета. 1936 р. у паризькому видавництві «Лесин дім» побачила світ друга його поетична збірка із посвятою дружині «Мить з Майстром».

Загалом ідейно-формальну еволюцію лірики Ю.Косача можна співвіднести з його прозовим доробком тих років. Слід зауважити, що ускладнення,

урізноманітнення, зрештою модернізація тексту все ж не стали у цьому жанрі домінуючими. І в другій половині 30-х, і в 50–70-х рр. у письменника з'являтиметься чимало творів, написаних у ранній «романтико-імпресіоністичній» манері. У повістях та оповіданнях, починаючи з 1934 р., майже не виявлялися філософсько-релігійні шукання поета. А пріоритетом у подальшій праці письменника стало осмислення героїчного минулого і теперішнього України. Закономірно й те, що наступні його дві книжки цілком відповідають цій настанові.

На відміну від «Сонця в Чигирині» повість 1936 р. «Дивимось в очі смерті» присвячена подіям сучасного життя. У ній ідеться про збройне україно-польське протистояння на так званих північних землях. Написана на основі реальних фактів (діяльність осередків УВО) автором-емігрантом та ще й засудженим за «антидержавну» пропаганду, повість, напевно, мала б проблеми з польською цензурою, тому з'явилася в паризькому видавництві «Лесин дім».

Уже говорилось, що тема національно-визвольних змагань періоду між двома світовими війнами була для Ю.Косача, особливо на початку його літературного шляху, однією з магістральних. Однак і пізніше, вже утвердившись як майстер популярного «воєнно-патріотичного» жанру, він і далі активно працював у ньому. Таку сталість художніх уподобань не варто пояснювати лише невібагливістю і простотою написання, за словами самого письменника, «сюжетно-цукеркових новел» та наявністю видавничого замовлення. Здається, важливе значення тут має особистий досвід політичної боротьби і власні погляди та оцінки, відтак і закономірне прагнення актуалізувати їх у суспільстві. Зокрема чи не найпосутнішою інтенцією чи, сказати б, загальним завданням Косачевої прози стало намагання оприявити «ідеальну», співзвучну добі особистість, що здатна відповісти на суворі виклики світу. Це підтверджує і збірка його малої прози «Тринадцята Чота» (1937), у якій також чимало історій з емігрантського життя, де героями виступають політичні біженці та заробітчани. Багато таких оповідань увійшло й до збірки письменника «Клубок Аріадни» (1937). Діяльності української політичної організації, власне її нелегального паризького осередку присвячена повість «Чад» (1937).

Попри невисоку оцінку критики твори Ю.Косача з «емігрантського побуту» цікавили читача, приваблюючи найперше новизною й актуальністю тематики. Адже письменник намагався змалювати не лише об'єктивну картину життя своїх співвітчизників у інших країнах, а й дати уявлення про географічні, політичні, економічні реалії та, що теж важливо, соціальну структуру західного суспільства між двома світовими війнами. Пізніше Ю.Косач так згадуватиме свою тодішню літературну працю: «На шляхах сторожкої Європи перед 1939 роком зустрічались мені чорнороби, шахтарі, балетниці, каналі, сноби, терористи, пророки – всяка людська черва й неземна мрія. Так повстали новели друковані <...> й недруковані, роман “Чад” – книга писана кострубато, розкуйовджено, але щиро» [3; 3].

Одним із найбільших успіхів Косача-прозаїка в період міжвоєн'я стала «Чарівна Україна» – четверта його книжка 1937 р. На відміну від солідних за обсягом «Тринадцятої Чоти» та «Клубка Аріадни» до неї

увійшло лише чотири твори. Порівняно з попередніми ця збірка й концептуально виглядає структурованішою. «Вечір у Розумовського», «Молодість Савича» та «Учта Климентія» на історичному матеріалі розкривають малознані факти біографії відомих українців. А в заголовному оповіданні описано кардинально протилежну ситуацію – перебування європейця в Україні часів громадянської війни 1918 р.

У «Чарівній Україні» найповніше проявилася й свідомо авторська самонастанова на творення модерної, художньо якісної літератури. Зусилля Ю.Косача в цьому напрямі резонують з настановою української ліберальної критики, що висунула вимогу орієнтуватися на найкращі мистецькі здобутки Заходу. Очевидно, об'єктивну необхідність «європеїзації» усвідомлював і Ю.Косач. Та своє становище українського письменника, якому довелося жити в Західній Європі в період її чи не найпотужнішого у ХХ ст. культурного розвою, він не звів лише до безоглядного учнівства й улягання авторитетам. У своїх кращих оповіданнях, повістях та віршах письменник намагався йти найоптимальнішим за цих умов шляхом, «вибудовуючи» новий зміст і форму художнього твору не лише на запозичених (європейських), а й на питомих національних традиціях.

«Чарівна Україна» стала помітним явищем тогочасного літературного процесу і як перший випуск авторської серії «історичних оповідань», що її започаткував часопис «Дзвони». За цю книжку письменника відзначено другою премією Українського католицького союзу (УКС) 1937 р. Премія УКСу стала не єдиним знаком суспільного визнання мистецької праці Ю.Косача. За рішенням ради журі ТОПЖУ, три прозові збірки письменника – «Тринадцята Чота», «Клубок Аріадни» та «Чарівна Україна» – були одноставно визнані найкращими художніми творами, виданими в 1937 р.

Цікаво, що 1937 р. на новозаснованому конкурсі творів сценічного мистецтва, організованого під егідою ТОПЖУ, перша драма Ю.Косача – романтична комедія «Кирка з Льолею» – також здобула найвищу нагороду. Цю історичну п'єсу, написану в сатиричному з елементами пародії ключі, за жанром наближену до *commedia dell'arte*, письменник надіслав керівникові відомого львівського театру ім. І.Котляревського. Твір настільки сподобався В.Блавацькому, що той негайно ввів його до репертуару й почав особисто готувати виставу, успішний показ якої відбувся наприкінці жовтня 1938 р.

Останньою книжкою Ю.Косача, що вийшла в міжвоєн'я, стала історична повість «Глухівська пані» (1938). Проте загалом цей рік видався для нього не таким вдалим на окремі книжки, як 1937. У періодичі з'являлася поезія і проза Ю.Косача, було опубліковано й уривок із комедії «Кирка з Льолею». У «Дзвонах» були надруковані перекладені ним вірші й поема іспанського філософа і письменника М. де Унамуно та науково-популярна стаття про нього, а в журналі «Назустріч» – поезії П.Морана й П.Клоделя. Публіцистика найяскравіше представлена в публікаціях Ю.Косача 1939 р. в період його співпраці з берлінським часописом «Нація в поході». Так, уже друге число відкривалося виступом письменника «В Карпатській Україні лється кров!», у якому він виступив на захист новопроголошеної держави Карпатська Україна. Взаєминам зі східним (Росія) та західним (Польща)

сусідами присвячено й деякі інші статті, як-от: «Відбудова Кодака», «Привиди малоросіянина й дійсність українства», «До проблеми імперіального комплексу Росії». У цих публікаціях оригінально поєдналися глибокі історичні паралелі з аналізом сучасної політичної ситуації.

Непростими для Ю.Косача виявилися воєнні та повоєнні роки. Як відомо, з 1939 до початку 1943 р. він проживав у Берліні. За наявною інформацією, протягом цих років письменник працював у відділі пропаганди міністерства закордонних справ Німеччини, а пізніше – у такому ж відділі міністерства окупованих східних територій. Про характер Косачевої роботи в названих структурах майже нічого невідомо. Що ж до письменницької праці, то в берлінському двотижневнику для оstarбайтерів «Дозвілля» лише принагідно з'являлися його різножанрові художні твори.

Мабуть, співробітництво в часописі «Нація в поході» в ідеологічному сенсі не минулося для Ю.Косача марно, адже у Львові, куди вдалося переїхати навесні 1943 р., він однозначно позиціонував себе гетьманцем. Однак у цей період політика не мала для нього вирішального значення. Мистецьке відродження, яке переживала західноукраїнська столиця після першої радянської окупації, захопило і Ю.Косача. Напередодні приїзду письменника Львівський театр опери підготував постановку його історичної драми «Облога». П'єса мала на сценах Галичини величезний успіх. 1943 р. побачив світ і перший історичний роман митця «Рубікон Хмельницького». Досить плідною виявилася співпраця Ю.Косача і з тогочасними міськими часописами – щоденником «Львівські вісті» та культурно-мистецьким місячником «Наші дні». Саме в цьому останньому журналі протягом 1942–1944 рр. регулярно з'являлися його художні твори, а також цікава есеїстика й літературна публіцистика. Ясна річ, що Ю.Косач відразу по приїзді набув членства в очолюваній Г.Лужницьким Львівській письменницькій спілці й у популярному «Літературно-мистецькому клубі».

Однак, поринувши в мистецьке й богемне життя, письменник утратив суспільно-моральні орієнтири. Мабуть, не варто зупинятися на описаних (іноді навіть напівкримінальних) «пригодах» Ю.Косача у Львові [4; 5]. Слід лише зазначити, що після однієї з таких історій Спілка письменників провела своєрідний товариський суд над Ю.Косачем. За його свхвалою, письменник на певний термін позбавлявся членських прав спілки та «Літературно-мистецького клубу».

Та, на жаль, громадський осуд радикально не вплинув на поведінку митця. Після чергової авантюри історії у Кракові він у травні 1944 р. потрапив до кримінального відділу одного з німецьких концтаборів. Звільнитися йому вдалося лише наприкінці року і то не без допомоги Українського центрального комітету.

Після звільнення Косач деякий час жив у Австрії, наприкінці війни переїхав до Мюнхена. Саме в цей час і розпочалася історія повоєнної української літератури на еміграції. У грудні 1945 р. в місті Ашаффенбург ініціативна група української інтелігенції, що до неї увійшов і Ю.Косач, проголосила появу літературної організації під назвою МУР (Мистецький український рух).

«Мурівська» доба виявилася для Ю.Косача надзвичайно плідною. Його обирали членом двох правлінь МУРу, він виступав із доповідями, критичними оглядами, рецензіями. Так, уже на першому з'їзді організації митець озвучив доповідь із промовистою назвою «Криза сучасної української літератури». Центральним у виступі стало ствердження світоглядної кризи, яку переживало новітнє українське письменство. А причини такого становища доповідач схильний був убачати в надмірній заполітизованості та утилітарно-тенденційному ставленні до мистецтва. Час таких підходів, за Ю.Косачем, давно минув. Потрібно рухатися вперед, «наздоганяючи» модерну Європу. Проте конкретних напрямів такого руху він не окреслив, обмежуючись твердженнями про необхідність інтегруватися до світового культурного процесу та закликами відмовитися од «застарілих» канонів і традицій.

Огляд здобутків Косача-письменника в цей період варто почати з ліричного жанру, хоча він у ньому працював і не дуже активно. У таборівій періодиці його (не завжди високого художньо рівня) вірші з'являлися лише принагідно. У цей час було написано також три драматичні поеми – «Анна Регіна», «Вікінг і Ярославна» і «Загибель Тири» (всі – 1946). Здобутися на окрему поетичну книжку Ю.Косачеві в цей час не вдалося. Можливо, тому, що з більшим зав'язанням він працював у драматичному та прозовому жанрах.

До цього автор лише двох п'єс – «Кирка з Льолею» (1939) та «Облога» (1943), він протягом 1945–1947 рр., окрім трьох названих вище драматичних поем, створив вісім нових творів для театру. Найуспішнішою стала психологічна драма «Ворог» про часи фашистської диктатури. Твір представив 14 грудня 1946 р. в Аугсбурзі Ансамбль українських акторів у Німеччині. А перед тим «Ворог» здобув II премію на літературному конкурсі видавництва «Час», перевага в якому надавалася письменникам, що зуміли талановито відтворити збройну боротьбу українського народу проти окупантів. Найбільшого розголосу в тогочасному театральному світі набула прем'єра «Ордеру» – останньої драми Ю.Косача періоду МУРу. Цю п'єсу 1948 р. також представив Ансамбль українських акторів. Твір нещадно висміював і таврував негативи української еміграції тієї пори: безпринципність, пристосуванство, лихварство (в центрі сюжету – ордер на проживання, який здобували емігранти у влад, що послідовно змінювали одна одну: німецька – радянська – американська). На противагу багатьом схвальним відгукам чимало глядачів зустріли постановку досить різко й навіть вороже, адже нерідко впізнавали в героях себе. Та все ж пізніше «Ордер» було визнано однією з чільних подій театального життя повоєння.

Не менш активно Ю.Косач працює в цей час і в прозовому жанрі. Серед найвагоміших здобутків письменника цієї пори слід назвати повість про емігрантів «Еней та життя інших» (1946) і двотомну історичну епопею з часів визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького «День гніву» (1948).

На жаль, інтенсивне творче життя Ю.Косача в цей період супроводилося чи не постійними (хоча й не такими резонансними, як у 1943–1944 рр.) «історіями» та скандалами. Цікаво, що такі чільні мурівці, як

Ю.Шерех, У.Самчук, Г.Костюк, схильні були пояснювати суперечливість та непостійність Косачевого характеру внутрішніми морально-психологічними чинниками. Однак мало хто міг зрозуміти, тим паче прийняти його політичні «метання» й нетовариську поведінку. Особливо болісними видавалися повсякчасні погрози, а нерідко й письмові заяви про вихід з організації, що за складних умов у край негативно позначалося на її репутації. Щодо Ю.Косача, то, на думку багатьох, аргументи, якими він мотивував своє бажання залишити МУР, були непереконаливі й навіть дріб'язкові. «Він не міг не знати, – пише з цього приводу Ю.Шерех, – що більшість його колег ставляться до нього зневажливо, а то й з огидою. Але комплекс переслідування був у його владі, він був завжди повний підозр і сумнівів, йому скрізь увижалися вороги й підступи, при найменшому приводі або й без приводу він вибухав гнівом, його ніздрі тремтіли, очі – завжди очі загнаного вовка – ставали зліші, ніж звичайно. Він не лаявся, не перелаювався, він радше скаржився і погрожував саме своїм виходом. І виходив. Через дурницю, через ніщо» [7; 131].

Після розформування таборів Ді-Пі й розпаду МУРу Ю.Косач на початку 1949 р. переїхав до США. Однак, за іронією долі, Новий Світ став для нього черговим і, можливо, найбільшим розчаруванням. Як відомий письменник і журналіст, що, безумовно, міг розраховувати на моральну, а найперше матеріально-організаційну підтримку, він натомість чи не відразу зіткнувся з байдужістю, а подекуди навіть ворожістю заокеанської української громади. Частково такий стан речей визначали й самі реалії західного світу, який не ставив культуру у пряму залежність від потреб спільноти або держави. Окрім того, й сама громадська думка, підживлювана негативною інформацією, яка надходила від нових європейських переселенців, спрацювала не на користь Ю.Косача, що також не сприяло позитивній соціальній адаптації. «Розосередженість» (і не лише географічна) заокеанської української інтелігенції, що так різко контрастувала з єдністю і діяльною насиченістю культурницьких проєктів епохи МУРу, не могла не вплинути на емоційного письменника, який звик до уваги.

По приїзді до Нью-Йорка Ю.Косач почав співпрацювати з місцевим радянським тижневиком «Громадський голос». Друковані тут, здебільшого під псевдонімом, матеріали вирізнялися гостротою (відчувалося, що критик добре знав еміграцію) й лояльними, головню культурницькими, аспіраціями в бік УРСР. Проте однозначний осуд такої упередженої позиції широкими колами українських читачів та, мабуть, конфлікт із редакцією змусили письменника розірвати стосунки з «Громадським голосом». У 1951 р. він упродовж кількох місяців перебував на посаді редактора громадсько-політичного часопису «Обрії». Фінансована й фахово редагована відомим українським лікарем і меценатом В.Возняком, газета справила гарне враження на читачів своїм об'єктивним підходом до суспільних та культурних реалій світу. Однак несподівано «Обрії», очевидно, через брак коштів припинили існування. Втрата можливості займатися улюбленою справою і необхідність повернутися до виснажливої фізичної праці заради шматка хліба гнітюче вплинули на письменника.

Саме 1951–1952 рр. стали ключовими у процесі ідейно-світоглядного (ідеологічного) формування митця. Не знайшовши розуміння й підтримки (якої однозначно потребував і очікував) у середовищі державницької еміграції, вкотре уражений у своїх амбіціях, він виявився полишеним на самого себе. Фактично відтоді Ю.Косач добровільно зречеться відповідальності й обов'язків перед заокеанською українською спільнотою. Звичайно, тут велику роль відіграли й індивідуальні особливості складного характеру, що неоднозначно давалися взнаки й у 20–40-ві рр.

Після самоліквідації «Обрії» письменник налагодив взаємини із так званім Українським союзом федералістів-демократів – суспільно-політичною організацією, що вважається креатурою російської еміграції. Певний час працюючи «штатним публіцистом» (регулярно друкувався на шпальтах нью-йоркського часопису «Новое русское слово»), він невдовзі ввійшов і до правління союзу. Але досить швидко ефемерний УСФД розпався, а Ю.Косач на сторінках тепер уже української преси виступив із його викриттям і пафосним осудом неоімперської шовіністичної політики російських державників.

Чергова прикра невдача у сфері, так би мовити, чистої політики вкотре довела Косачеву неспроможність (яку, до слова, відверто визнавав і він сам) займатися цією справою. Однак долучатися до творчої роботи, зокрема увійти до діаспорної організації письменників «Слово», Ю.Косач не поспішав, хоча й отримав запрошення. На його думку, це могло б зашкодити в «поверненні на батьківщину» – під яким розумілася співпраця з представниками УРСР в Америці та можливе в майбутньому видання художніх творів у Києві.

Свідома відмова від членства у «Слові» стала важливим, хоча й не основним компонентом у формуванні образу «прогресивного митця» зі США, який, вочевидь, приваблював Косача і цілком влаштував відповідні радянські служби, що займалися роботою з емігрантами. Показовим тут міг бути приклад (і досвід) письменника й видавця Миколи Тарнавського, що його як редактора прокомуністичної нью-йоркської газети «Українські вісті» підтримували фінансово в Америці й помпезно гостили в Києві. Ймовірно, саме через М.Тарнавського радянські спецслужби «вийшли» на Ю.Косача. Адже саме він після виїзду колеги на батьківщину обійняв керівництво згаданим часописом. Проте згодом йому вдалося переконати «працевдавців», що він може бути кориснішим, опікуючись не суспільно-політичним, а виразно мистецьким виданням. Так почалася історія найуспішнішого проєкту Косача-редактора – журналу «За синім океаном».

Цей ошатний, гарно ілюстрований місячник (іноді з'являвся раз на два місяці) виходив у Нью-Йорку з вересня 1959 по серпень 1963 р. Зважаючи на те, що журнал надходив і в Україну (щоправда, для обмеженого кола читачів), у ньому звучала відповідна риторика. У часописі звеличувалися соціально-економічні й культурні успіхи Радянської України (саме України, а не великого СРСР) та критикувалися, іноді справді невинувато гостро, вади державницької еміграції. І хоч основне своє призначення – згуртувати у своїх лавах найталановитіші, головню молоді, творчі й наукові сили української еміграції – виданню виконати не вдалося, воно все ж виявилось цікавим для широкого

кола читачів. На шпальтах часопису друкувалися твори еміграційних письменників і публіцистів: Л. Драгоманової-Шишманової, Г. Григор'єва, М. Ниви-Студецького, Й. Заставного, Ю. Косача та ін. У кожному номері обов'язково був представлений доробок відомих митців і науковців материкової України: О. Довженка, О. Гончара, Л. Костенко, І. Драча. Робилися огляди літературно-критичного процесу в Україні та діаспорі, рецензувалися нові твори, книжки, журнали; обговорювалися театральні прем'єри та мистецькі виставки тощо. Уважно редакція стежила й за поточною світовою літературою, періодично звітуючи розвідками про нових та недавніх лауреатів Нобелівської премії: Е. Гемінгвея, В. Фолкнера, Д. Стейнбека та ін.

Як відомо, «За синім океаном» припинив своє існування влітку 1963 р., оскільки, як вважається, перестало надходити фінансування з радянських «спецфондів». Та журнал зробив свою справу для формування потрібного образу головного редактора в УРСР. З початку 60-х рр. Ю. Косач обережно, а з часом дедалі ширше починають друкувати в Україні. Знаковою, бо вона передувала приїзду автора на батьківщину, можна вважати публікацію 1963 р. його відкритого листа під назвою «Іржа на квітці» у журналі «Жовтень». Метою цього виступу нібито є намагання автора поділитися своїми враженнями про відкриття у Клівленді (США) пам'ятника Лесі Українці. Але головним стало бажання племінника поетеси «легалізувати» свій статус прогресивного митця, який солідаризується зі спільнотою Країни Рад у боротьбі з українським буржуазним націоналізмом.

Після засвідчення лояльності радянській владі Ю. Косача нарешті запросили на батьківщину. Зручною нагодою для такого візиту стала 150-та річниця від дня народження Тараса Шевченка. У 1964 р. Ю. Косач об'їздив майже всю Україну – від Харкова до Івано-Франківська та Волині. У Києві зустрічався з редакторами і співробітниками столичної преси й літературних журналів «Вітчизна», «Дніпро», «Барвінок», а також відомими письменниками: М. Рильським, М. Бажаном, П. Панчем, О. Льченком, П. Вороньком. У Львові йому вдалося поспілкуватися з давніми друзями, з яким працював у 30–40-х рр.: І. Вільде, Т. Мигалем, А. Волошаком. Фактично від 1964 р. і до середини 1980-х рр. Ю. Косача регулярно запрошували до УРСР на різноманітні урочистості та ювілеї (всього таких відвідин було близько десятка). Особливо пам'ятним був його приїзд 1971 р. на 100-річчя від дня народження Лесі Українки.

Звичайно, кожен свою мандрівку, кожен публікацію чи видання в УРСР Ю. Косач змушений був «відпрацювати». Окрім уже згаданого гуртування довкола свого часопису еміграційної творчої інтелігенції, він мав виконувати ще й своєрідну місію «єднання» представників діаспори з делегатами українського представництва при ООН і діячами української радянської культури. Як із першим, так і з другим завданням Ю. Косач че-

чевидь, належно впоратися не зміг. Причиною цього була не лише його суперечлива, не схильна до системної праці вдача, а насамперед брак належного авторитету й довіри до нього з обох сторін.

У 50–70-х рр. в Америці книжкові видання Ю. Косача з'являлися нечасто. Це, зокрема, дві невеличкі збірки поезій «Кубок Ганімеда» (1958) й «Золоті Ворота» (1966). Щоправда, письменник друкувався також і в еміграційній періодиці США, Канади й Аргентини. Натомість із початку 60-х рр. його поетичні та прозові добірки, есеї на літературні й громадсько-політичні теми, критичні статті періодично вміщують на своїх шпальтах офіційні журнали «Вітчизна», «Всесвіт», «Дніпро», «Прапор», «Жовтень», газета «Літературна Україна». У 1966 р. після тривалої перерви з'являється друком і перша книжка письменника в радянській Україні – збірка поезій «Мангаттанські ночі». 1975 р. було випущено том «Вибраного». Через рік побачила світ книжечка новел на популярні тоді теми боротьби народів Латинської Америки за соціальну справедливість «Лиха доля в Маракайбо», а в 1980 р. друга поетична збірка – «Літо над Делавером». 1987 р. вийшла остання в УРСР книжка автора – роман «Володарка Понтиди». Мав письменник у той час і прихильні відгуки на свою працю таких знавців літератури, як Ю. Смолич, Д. Павличко, Н. Околітенко.

Цікаво, що світова й національна історія стане основою трьох останніх романів Ю. Косача, в яких так яскраво зблисе його непересічний мистецький талант. Перший із них – родинна сага «Сузір'я Лебедя» (1983). У ній, як вважається, в художній формі зображено родинну історію Драгоманових-Косачів початку ХХ ст. Роман «Володарка Понтиди» (1987) присвячений долі відомої авантюристки княжни Тараканової. А роман «Чортівська скеля» (1988) розповідає про українську національно-визвольну боротьбу в умовах міжвоєнної Польщі.

Названі твори вийшли у США заходами відомого мецената і видавця Мар'яна Коця. Саме він підтримував (фактично утримував) письменника в останні роки його життя. З середини 80-х, коли до Ю. Косача втратила інтерес і радянська влада, він, усіма забутий і самотній, жив у Нью-Йорку. Страшенно бідував. Почалися проблеми з алкоголем і величезні проблеми зі здоров'ям. Письменник переніс складну операцію, але відтягти неминуче надовго не вдалося. Ю. Косач помер 11 січня 1990 р. Скромний похорон митця за присутності кількох знайомих і членів родини відбувся у Баунд-Бруку.

Здається, нині настав час відкинути упередження та емоції й спробувати зрозуміти Ю. Косача – людину, громадянина, митця. Адже його творчий та науковий доробок, без сумніву, є внеском у національну культуру. Його життєвий досвід повчальний, більше того – трагічно повчальний. Його доля в певному розумінні є долею української людини в буремному ХХ ст.

Література

1. ДАВО у м. Луцьку. – Ф. 191. – Оп. 1. – Спр. 205.
2. К о с а ч Ю. Лист до редакції / Ю. Косач // Тризуб. – 1931. – 29 листоп.
3. К о с а ч Ю. Про себе / Ю. Косач // Наші дні. – 1942. – Листоп.
4. К о с т ю к Г. Зустрічі і прощання. Спогади: у 2 кн. / Г. Костюк. – К.: Смолоскип, 2008. – Кн. 2.
5. Т а р н а в с ь к и й О. Літературний Львів. 1939–1944: Спогади / О. Тарнавський. – Львів: Просвіта, 1995.
6. ЦДІА у м. Львові. – Ф. 311. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 45–47.
7. Ш е в е л ь о в (Шерех) Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): спогади: у 2 т. / Ю. Шевельов (Шерех). – Харків; Нью-Йорк: Вид. часопису «Березіль», Вид. М.П. Коць, 2001. – Т. 2: В Європі.